14.11.2023р. Гр.21. Історія України. Уроки №42-43.

Тема: 1. Українське питання в міжнародній політиці напередодні Другої світової війни.

2. Радянська окупація Галичини, Волині, Північної Буковини, Хотинщини та Південної Бессарабії.

1.Друга світова війна – страхітливе явище світової історії. Вона втягнула в свою орбіту 61 державу, 80% населення земної кулі і тривала довгих шість років. Війна забрала більш як 57 мільйонів життів, з них 27 мільйонів – у Радянському Союзі. Біди і страждання, яких зазнали народи, незмірні. До другої світової війни привели наступні причини. Перш за все, це загострення суперечностей між провідними державами світу в результаті нерівномірності їх розвитку, деформованого світовою економічною кризою. Звідси прагнення до нового переділу світу. Німеччина прагнула до реваншу, а Італія і Японія до ревізії Версальсько-Вашингтонської системи, яка сковувала їх стратегічні інтереси. Німеччина і Японія намагалися досягти світового панування. До цього ж недалекоглядна політика провідних європейських держав – Великобританії і Франції, які на протязі багатьох років проводили політику потурання Німеччині, фактично допомогли стати їй на ноги, захопити значні території з матеріальними та людськими ресурсами. Цій війні сприяла й недалекоглядна зовнішня політика СРСР, зокрема підписання пакту Ріббентропа – Молотова, який розв'язав руки Гітлеру. В цих умовах «українське питання» поступово висувається на одне з чільних місць у міжнародній політиці. Напередодні другої світової війни роз'єднаність українських земель, їх перебування у складі чотирьох держав, що мали різний соціальний й суспільно-політичний устрій, були важливим дестабілізуючим чинником політичного життя у Європі. Це робило українське питання вузлом серйозних суперечностей, а «українську карту» – серйозним козирем у великій дипломатичній грі. Українське питання у вузькому розумінні – це питання про місце і роль українського чинника у внутрішньому житті держав, до складу яких входили українські землі. У широкому – це питання про умови і

механізм їх возз'єднання та про створення власної державності. Напередодні другої світової війни чітко визначилися три групи країн, зацікавлених у вирішенні українського питання. Перша група – СРСР, Польща, Румунія, Чехословаччина – країни, до складу яких входили українські землі. Основна їх мета – втримати вже підвладні землі і приєднати нові. Друга група – Англія, Франція і частково США (тобто країни-гаранти Версальсько-Вашингтонської системи), які своїм втручанням у вирішення українського питання або, навпаки, дипломатичним нейтралітетом задовільняли свої геополітичні інтереси. Третя група – Німеччина, яка, розпочала боротьбу за розширення «життєвого простору» й активно претендувала на українські землі, і Угорщина. Остання була невдоволена умовами Тріанонського мирного договору 1920 року і активно домагалася повернення Закарпатської України. Драматизм ситуації полягав у тому, що багатомільйонний український народ самостійно не міг вирішити свою власну долю. Все залежало від балансу інтересів різних, насамперед, великих держав і від співвідношення сил, які могли ці інтереси захистити. Ініціатором рішучих дій у вирішенні українського питання напередодні другої світової війни стала Німеччина. Через декілька місяців після приходу фашистів до влади – у березні-травні 1933 року – відомий нацист, один з натхненників завоювання слов'янських земель Розенберг здійснює візити до Локарно і Лондона, де під час таємних нарад з італійськими і англійськими політичними діячами обґрунтовує «план поділу Росії шляхом відриву від Рад України». У червні 1933 року на міжнародній економічній і фінансовій конференції у Лондоні відкрито висувається вимога про передачу гітлерівцям України «для раціонального використання цієї родючої території». Ще чіткішими українські орієнтири у фашистських планах стають у 1936 році, коли Гітлер, виступаючи у Нюрнберзі на з'їзді фашистської партії заявив, що якби завоювати Україну, Урал і Сибір, то «кожна німецька господарка відчула б, наскільки її життя стало легшим». Українське питання активно використовувалось для заспокоєння західних держав. Так, у розмові з одним високопоставленим представником правлячих кіл Англії в Берліні у травні 1936 р. Герінг заявив, що захоплення України приведе до встановлення економічної рівноваги, що не лише захистить

Європу від більшовизму, а і розв'яже всі нагальні проблеми Німеччини. На цьому етапі Гітлер використовував українське питання в тактичних цілях. Зокрема фашистська Німеччина намагалась зробити поступливішою позицію Англії і Франції при вирішенні європейських справ. І мета була досягнута: політика «умиротворення» – логічний результат чітко проголошеної орієнтації німецької експансії на схід. З іншого боку, українське питання дало змогу Гітлеру приховати справжній західний напрямок основного удару на початку другої світової війни. Намагаючись відвести від себе загрозу агресії та спрямувати її на схід, зіштовхнути нацизм з більшовизмом, Англія та Франція пішли на Мюнхенську змову (29–30 вересня 1938 р.), що поклала початок руйнації Чехословацької держави. Чехословацька проблема у цей період стала центральною у європейській політиці, а питання про подальшу долю Закарпатської України – однією з головних складових частин цієї проблеми. Справа в тому, що свою зацікавленість у подальшій долі Закарпатської України, крім Німеччини, енергійно демонстрували Угорщина та Польща. Так, Угорщина домагалась окупації Чехословацької території, заселеної угорцями, і надання словакам і західним українцям права на самовизначення, що фактично малось на меті приєднання цих земель до складу цієї держави. Польща, підтримуючи плани Угорщини, сподівалась, що коли буде встановлено спільний угорсько-польський кордон у Карпатах, то вона матиме змогу створити під власним керівництвом блок малих і середніх держав між Балтійським і Чорним морями і, таким чином, стати важливим суб'єктом європейської політики. У відповідь на вичікувальну позицію німецької дипломатії після мюнхенської змови чехословацький уряд пішов на поступки у питанні словацької та української автономії: 11 жовтня 1938 р. він офіційно надав автономію і визнав автономний уряд Карпатської України (яка назавжди позбавилася назви «Підкарпатська Рутенія»). З проголошенням автономії Карпатської України Гітлер використовує українське питання як засіб тиску і шантажу у відносинах як з противниками, так із потенційними союзниками. В Німеччині в цей час ведеться пропаганда про створення «Великої України». В оточенні Гітлера складають плани проведення у

Польщі, Румунії та СРСР широкої пропагандистської кампанії за надання незалежності України і підтримку цієї акції з боку місцевих добровольчих загонів. Центром повинна була стати Закарпатська Україна. Плани щодо створення добровольчих загонів з українців активно пропагувались і в інших країнах. В Англії і Франції, наприклад, лише за чотири місяці 1938 р. з'явилось понад 900 статей і заміток на українську тему. Німеччина в цей час виконувала роль арбітра у долі українських земель, що належали Чехословаччині. В листопаді 1938 р. за рішенням німецько-італійського арбітражу у Відні Карпатська Україна мусила віддати Угорщині 1856 кв. км. своєї території з населенням 180 тис. жителів, куди входили найбільші міста: Ужгород і Мукачів. Це рішення було своєрідним авансом Угорщині, яку Німеччина намагалася перетворити на свого сателіта. Водночас, зберігши Карпатську Україну, Гітлер залишив у своєму активі серйозні засоби тиску не тільки на Угорщину, а й на Польщу та СРСР, за рахунок територій яких могла з часом бути створена «Велика Україна». В Карпатській Україні в цей час столицею стало місто Хуст, а уряд очолив новий прем'єр – міністр А. Волошин, що мав німецьку орієнтацію в своїй політиці. Як наслідок цього, в Хусті була розгорнута діяльність «Німецької партії» і організоване «Німецько-українське культурне товариство». В грудні 1938 р. підписується німецько-карпатсько-українська угода, за якою уряд Волошина зобов'язувався поставляти Німеччині дерево, молочні продукти, шкіру, хутра, вовну та вина. У цей час підписується угода із німецьким «Товариством з експлуатації корисних копалин», відповідно до якої карпатсько-український уряд фактично передав Німеччині права на розвідку й експлуатацію надр Закарпаття. У лютому 1939 р. в Карпатській Україні відбулися вибори до сейму, було створено Українську національну оборону, яка згодом була реорганізована у «Карпатську Січ», побудовані січові гарнізони. Проте, незважаючи на існування таких атрибутів влади, Карпатська Україна була нежиттєздатною, оскільки вона спиралась не на власну міць, а на нетривкий баланс політичних сил у Європі. 6 березня 1939 р. Гітлер остаточно вирішив ліквідувати Чехословаччину, окупував Богемію й Моравію і дав Угорщині дозвіл на окупацію Карпатської України. З 15 березня 1939

р. протягом 5 днів вели боротьбу карпатські січовики з угорськими загарбниками, але сили були нерівними. Тим більше, що Німеччина не надала підтримки уряду Д. Волошина, на яку той розраховував. Карпатська Україна була анексована. Дипломатичні ноти Англії та СРСР, що засуджували віроломство Німеччини та Угорщини, були лише жестом протесту. І Гітлер, коли почав здійснювати свої плани на Сході, знову вводить в німецьку гру українську карту. Готуючись до нападу на Польщу в квітні 1939 р. формуються групи підривної діяльності проти неї, до складу яких входили представники ОУН та колишніх вояків Карпатської Січі. Гітлер розраховував на заворушення українців Карпатської Січі, що дасть можливість для широкомасштабного воєнного втручання. Але проти цього плану об'єктивно протистояли інтереси СРСР. Гітлер іде на тимчасовий «союз для війни» з Радянським Союзом. 23 серпня 1939 р. керівники відомств іноземних справ СРСР і Німеччини Молотов і Ріббентроп підписали договір про ненапад терміном на 10 років. Крім цього, було підписано і таємний протокол, який містив положення що стосувалися українських земель: встановлювалась межа розподілу Польської держави по лінії рік Нареву, Вісли і Сяну. Отже, ліквідацією Карпатської України Гітлер досягав таких тактичних цілей: прив'язував до антикомінтернівського пакту Угорщину, забезпечував нейтралітет Польщі, певною мірою заспокоював СРСР. Пакт Молотова – Ріббентропа і таємний протокол до нього фактично розв'язував руки Німеччині для початку другої світової війни. Водночас він став і своєрідною точкою відліку процесу «збирання» українських земель у межах однієї держави, що об'єктивно було прогресивним явищем. Інша річ, що для СРСР збирання українських земель було не самоціллю, а частиною загальних планів зміцнення західних кордонів, засобом нейтралізації планів типу «Великої України», формою поширення свого впливу в західному напрямку. Таким чином, через низку обставин «українське питання» напередодні другої світової війни займало одне з центральних місць у міжнародній політиці. Коли почалася друга світова війна (1 вересня 1939 року), українське питання знову виявилося в центрі європейських проблем. У вересні 1939 року Німеччина і Англія намагалися організувати ряд повстань в Західній Україні. Німці

намагалися використати їх для розгрому польської і інших європейських держав, а британці – проти СРСР і Німеччини. В той же час різко негативно виступили проти можливої незалежності України як англійський, так і американський уряди.

В цих умовах, конспіруючи статті в пресі про повстання галичан в Польщі, і під тиском фашистської Німеччини керівництво СРСР 17 вересня 1939 року направило майже півмільйонне військо на землі Західної України і Західної Білорусії. Увівши війська до Західної України, СРСР порушив не менше як дев'ять міжнародних угод, і в тому числі про ненапад з Польщею, термін якого закінчувався лише 31 грудня 1945 року. До складу українського фронту, який проводив цю операцію, входили 28 стрілецьких і сім кавалерійських дивізій, 10 танкових бригад, сім артилерійських полків резерву Головного Командування. Червона армія, хоч і швидко просувалась по території Західної України, все ж не змогла захопити всі землі, що входили до радянської «сфери інтересів». І тоді 22 вересня у Москві між СРСР і Німеччиною була узгоджена демаркаційна лінія, що відповідала умовам таємного протоколу від 23 серпня 1939 року.

II. 28 вересня 1939 року був підписаний радянсько-німецький договір про дружбу і кордони. Згідно з домовленістю, кордон пройшов по так званій «лінії Керзона». Переважна частина території Західної України увійшла у межі СРСР. Проте, бажаючи домогтися контролю над Литвою, Сталін не наполягав на приєднання до УРСР Лемківщини, Посяння, Холмщини і Підляшшя. Тому ці території опинилися під німецькою окупацією. Радянсько-німецьке співробітництво, яке Гітлер називав «шлюбом за розрахунком», дало можливість вирішити і бессарабське питання. 26 червня 1940 року СРСР звернувся до Румунії з заявою про повернення Радянському Союзові Бесарабії, а також передачу йому Північної Буковини, населеної переважно українцями. Вимога обґрунтовувалась прийнятим Народним вічем Буковини в листопаді 1918 року рішенням про возз'єднання з Радянською Україною. Німеччина, побоюючись того, що в разі збройного

конфлікту СРСР з Румунією, вона втратить радянські поставки продовольства, сировини і нафти, порадила Румунії піти на поступки. 28 червня 1940 року румунський уряд заявив про свою згоду передати СРСР Бессарабію і Північну Буковину, а вже 2 серпня вони були включені до складу УРСР (Північна Буковина і Південна Бессарабія). А рештки території Бессарабії і МАРСР, що входила до складу УРСР, увійшли до союзної Молдавської РСР, яка була утворена 15 серпня 1940 р. Ще раніше, 1939 року рішення Установчих Народних зборів Західної України про возз'єднання її з УРСР було затверджено Верховними Радами СРСР і УРСР. Завдяки цьому населення України зросло на 8809 тис. осіб і на середину 1941 року становило 41657 тис., а територія розширилась до 565 тис. кв. км. Процес консолідації української нації вступав у завершальний етап. Однак досі серед істориків немає єдності в оцінці суті та характеру цього процесу, і тому різні дослідники по-різному називають факт входження українських земель до складу УРСР: «анексія» (Д. Боффа), «включення» (Н. Верт), «формальне інкорпорування» (АЖуковський, О. Субтельний), «возз'єднання окупаційного типу» (С. Кульчицький) і ін. Модель суспільно-економічних перетворень у новостворенних західних областях України була однаковою. Суттю її була активна радянізація. Зміни, що відбулись, на цих територіях мали суперечливий характер. З одного боку, експропріація маєтків польських землевласників, перерозподіл їхньої землі між українськими селянами; українізація системи народної освіти, державних установ, судочинства, поліпшення медичного обслуговування, особливо на селі; націоналізація промислових підприємств, ліквідація безробіття та ін. З іншого – руйнація політичної та культурної інфраструктури, створеної місцевою українською інтелігенцією, насильницька колективізація, антицерковні акції, репресії, масові депортації населення. І все ж, більшість істориків прийшли до висновку, що возз'єднання українців у межах однієї держави вперше за багато століть було визначною подією і важливим кроком у розв'язанні українського питання. Таким чином, входження споконвічних українських територій до складу УРСР стало актом історичної справедливості, важливим етапом у боротьбі українського народу за соборність,

що об'єктивно закладало передумови для прогресу. Переважна більшість населення західно-українських земель вітала цей акт. В той же час спроби сталінського режиму запровадити там ідеї «казарменого соціалізму» привели до глибоких соціально-економічних деформацій, масових репресій, людських трагедій.

17 вересня 1939 р., коли головні сили польської армії було розбито, але поляки ще чинили опір, сподіваючись на британсько-французький наступ на Західному фронті, на західноукраїнські й західнобілоруські терени ввійшли радянські війська, що ознаменувало вступ СРСР у Другу світову війну на боці Німеччини1 вересня 1939 р. після нападу Німеччини на Польщу розпочинається Друга світова війна. Нові терміни: «Визвольний похід» - 17 вересня 1939 р. «Золотий вересень». Неоднозначно сприйняли німецько-польську війну на західноукраїнських землях. Висловлюючи думку частини шестимільйонного українського населення, депутат сейму від центристського УНДО Василь Мудрий запевнив, що українці виконають громадянський обов'язок щодо захисту держави. Подібне звернення до вірян спільно з ієрархами католицької церкви підписав митрополит Андрей Шептицький. У храмах відбувалися молебні за перемогу польського війська. Але багато українців, які потерпали від польського тиску, насамперед члени й прихильники ОУН, мали протилежні настрої. Тим паче, що напередодні війни Польщею прокотилася хвиля антиукраїнських акцій. Наприкінці серпня 1939 року польські органи безпеки, посилаючись на відомості про нібито підготовку українцями антипольського повстання, здійснили масові арешти українців, інтернували кілька тисяч осіб, зокрема авторитетних галицьких діячів, греко-католицьких священників, членів ОУН. Ця частина українців сприйняла зумовлений німецькою та радянською агресією «розвал Польщі» як утілення історичної справедливості. Незважаючи на мужній опір поляків, західна частина Польщі за місяць була окупована вермахтом.

Англія і Франція 3 вересня 1939 р. оголосили Німеччині війну, але нічого не зробили щоб надати Польщі реальну допомогу. У 1938

році Є. Коновальця – керівника ОУН було вбито. Його місце заступив Андрій Мельник. Сам А. Мельник і його прибічники на початку війни покладали певні надії на Німеччину. Оунівці виходили з того, що більшовизм був спільним ворогом як для ОУН, так і націонал-соціалістів і проти нього вони можуть діяти спільно. Більшість же ОУН була невдоволена курсом А. Мельника на зближення з гітлерівцями. Цю частину очолив Степан Бандера – з 1933 р. голова ОУН на західноукраїнських землях. С. Бандера, не відкидаючи можливості співпраці з німцями, виступав за утворення власної армії і розгортання активної боротьби за незалежність України, спираючись переважно на сили і можливості українського народу. Таким чином, ОУН напередодні радянсько-німецької війни розкололася на дві фракції: прибічників С. Бандери – ОУН-Б, яких називали бандерівцями, і прибічників А. Мельника – ОУН-М, або мельниківців. Нацистське керівництво Німеччини, відкидаючи ідею української державності, разом з тим погоджувалося на співпрацю з ОУН, сподіваючись використати її в боротьбі з Червоною армією. Зокрема, воно погодилося на комплектування з батальйонів «Нахтігаль» і «Роланд» Легіону українських націоналістів. 18 вересня 1939 р. польський уряд виїхав до Румунії, наказавши фронтовому командуванню не вступати у військові сутички з Червоною армією. 22 вересня радянські війська увійшли до Львова. Польські полонені були відправлені до спеціальних таборів, де протягом квітня-травня 1940 р. лише поблизу Катині було страчено 3 897 польських офіцерів.22 вересня у Бресті, Гродно, Пінську, Перемишлі відбулись спільні паради радянських і німецьких військ на честь перемоги над Польщею. Польська держава та її уряд фактично перестали існувати. …радянський уряд не може… байдуже ставитися до того, що …українці та білоруси, які проживають на території Польщі, кинуті напризволяще. …радянський уряд дав розпорядження Головному командуванню Червоної Армії віддати наказ перейти кордон і взяти під свій захист життя та майно населення Західної України і Західної Білорусії». З осені 1939 р. по червень 1941 р. на західноукраїнських землях відбувався процес радянізації, тобто уніфікація всіх сфер життя за радянським зразком. Він мав суперечливий характер. У

новостворених областях були націоналізовані банки, торгівля, понад 2 тис. промислових підприємств та конфісковані землі польських поміщиків, частину яких отримали селяни. Одночасно йшла реконструкція діючих та будівництво нових підприємств. Вводилося безкоштовне медичне обслуговування, система соціального забезпечення, здійснювалася українізація, значно зросла кількість шкіл. Серед трудящих розподіляли житло, націоналізоване у великих власників. Проте ці реформи проводилися жорсткими командно-адміністративними методами. Була заборонена діяльність «Просвіт» усіх політичних партій, окрім КП(б)У. Арештовані та депортовані до Сибіру та Казахстану нелояльні до радянської влади політичні діячі, священники греко-католицької церкви, заможні селяни. Так за 1939 – 1941 рр. було депортовано 320 тис. жителів Західної України. Восени 1940 р. почалася примусова колективізація сільського господарства. Об'єднання західноукраїнських земель у складі УРСР було визначною подією, важливим етапом в боротьбі за соборність українських земель.

Посилання:

https://www.youtube.com/watch?v=WNyfGDMiBCc

Д/з: §33-34.